

**„RUSINIZM” JAKO IDEA CZWARTEGO NARODU
WSCHODNIOŚLAWIAŃSKIEGO A JEGO LOKALNY
WYMIAR NA UKRAIŃSKIM ZAKARPACIU
I SŁOWACKIEJ PRESZOWSZCZYŹNIE**

Artykuł ma na celu przedstawienie współczesnego ukraińskiego Zakarpacia i słowackiej Preszowszczyzny jako obszarów wielowymiarowego pogranicza i ich mieszkańców — karpackich Rusinów, wokół których narosło wiele mitów i kontrowersji. Po upadku Związku Radzieckiego w rejonie Europy Środkowo-Wschodniej pobudzono zamrożony proces dyferencjacji grupy Rusinów karpackich¹. Jego konsekwencją jest wielowymiarowe zjawisko instytucjonalizacji rusińskich dążeń narodowościowych w rejonie Europy Środkowo-Wschodniej. Odrodzenie karpatorusińskiego ruchu ukierunkowanego na rewitalizację grupy wpisuje się w globalny trend renesansu lokalności, indywidualnego poszukiwania korzeni. W wymiarze grupowym jego przejawem jest transformacja dotychczasowych form społecznienia. Współcześnie ideę mitycznego Rusina kreują dwa przeciwstawne światy narodowe: Karpatorusinów i Ukraińców, przy czym ruch karpatorusiński charakteryzuje się zróżnicowaną dynamiką w poszczególnych regionach. Niezależnie od teoretycznych dyskusji dotyczących kwestii odrębności grupy rusińskiej od narodu ukraińskiego, jej autonomii językowej, kulturowej, dziejowej, należy zanalizować poglądy głoszone przez tych członków grupy, którzy uznając integralność Rusinów karpackich, konsekwentnie kreują współczesną wizję czwartego narodu sławiańskiego.

¹ Rusini zamieszkują na terenie wielu państw Europy Środkowo-Wschodniej (m. in.: w Polsce, Republice Słowackiej, Republice Czeskiej, Chorwacji, Serbii, Rumunii, Federacji Rosyjskiej, na Węgrzech i Ukrainie), jak również w Ameryce Północnej (w USA i Kanadzie). W XX w. do momentu rozpadu ZSRR myśl karpatorusińska była formułowana głównie przez przedstawicieli rusińskiej diaspory. Jednym z najbardziej znanych badaczy tej mniejszości jest historyk profesor Paul R. Magocsi, będący zarazem aktywnym karpatorusińskim liderem etnicznym, odpowiedzialnym za wiele inicjatyw podejmowanych w rejonie europejskim.

Odwolanie się do rusinizmu jako idei narodowej wyznacza wyraźne granice, w jakich powinniśmy się poruszać. Istotny jest model teoretycznego konstruktów współczesnego Rusina, jego kontekst historyczny, kryteria wyróżnienia, jak i płaszczyzny jego funkcjonowania w kontekście społeczności lokalnych w regionach o charakterze pogranicza. Rusin to ten, który utożsamia się z narodem karpatorusińskim, uznaje region Karpat za swoją macierzystą kolebkę, etnolekt rusiński za język ojczysty, świadomy etnohistorii wyznawca wiary obrządku wschodniego. Jego autochtoniczne terytorium to pasmo Karpat Wschodnich, łączące regiony podzielone granicami polsko-słowacką, polsko-ukraińską i ukraińsko-słowacką, czyli Łemkowszczyzna, Preszowszczyzna i Zakarpacie.

Anthony D. Smith określa naród jako „nazwaną wspólnotę ludzką, zamieszkującą oczyszczoną ziemię, mającą wspólne mity i wspólną historię, wspólną kulturę publiczną, jedną gospodarke, a także wspólne dla wszystkich członków prawa i obowiązki”. *Etnię* natomiast definiuje jako „nazwaną wspólnotę ludzką, związaną z ojczystą ziemią, mającą wspólne mity pochodzeniowe, wspólne wspomnienia, jeden lub więcej elementów wspólnej kultury, oraz odznaczającą się pewnym stopniem solidarności, przynajmniej wśród elit (Smith, 2007, 25-26). Według Ewy Michny refleksja Smitha łączy w sobie dwa aspekty funkcjonowania narodu: terytorialno-obywatelski (zachodni) i etniczno-genealogiczny (dominujący poza Europą Zachodnią). Współistnienie tych dwóch elementów jest nieodzowne dla istnienia narodów, jednakże ich proporcje zależą od procesów narodotwórczych i samego rodzaju etnicznej wspólnoty (Michna, 2004, 26). Można zatem przyjąć, że o statusie narodowym grupy decydują kryteria posiadania własnego języka, terytorium, rozwoju dziejowego i wyraźnej świadomości odrębności. To ostatnie wydaje się być decydujące. Panowanie i upadek wielonarodowościowych imperiów, zmiany przynależności politycznej regionu, lokalne podziały narodowościowe końca XIX wieku, doświadczenia wojen i uzależnienie od międzynarodowych koncyliacji i efektów negocjacji odległych politycznych centrów, a ponadto ścierające się do połowy XX wieku przeciwstawne opcje narodowe zaowocowały w rejonie Zakarpacia i Preszowszczyzny słabością miejscowej inteligencji, jak również biernością społeczności, labilnością postaw i niestabilnością struktur społecznych. Mieszkańcy Karpat pozostawali w izolacji wobec kształtujących się nacjonalizmów i procesów dyferencjacji narodów słowiańskich. Doświadczenie komunizmu natomiast zadecydowało o zachowaniu niepełnej struktury społecznej, zubożonej o warstwę rusińskiej inteligencji — liderów narodowych. Religijno-narodowe stereotypy

nie mają tu zastosowania. Kryterium przynależności do grupy będzie przywiązanie do obrządku wschodniego bez wskazania na konkretną religię i Cerkiew, znajomość mowy przodków bez konieczności posługiwania się nią w życiu publicznym, bez znajomości formy literackiej czy choćby umiejętności czytania, uznawanie mitycznej ojczyzny bez konieczności zamieszkiwania w jej granicach. To nie religia, etnolekt czy terytorium stanowią trzon tożsamości wspólnotowej, na co słusznie zwraca uwagę badaczka ruchu rusińskiego Ewa Michna, pisząc o procesie stopniowej erozji, której podlegały te podstawowe elementy zasobów symbolicznych „tradycyjnej” rusińskiej tożsamości w różnych okresach historii. Wielość alternatyw w postaci przeciwstawnych modeli narodowych propagowanych w Karpatach na przełomie XIX/XX wieku była pochodną rozbicia jedności mentalnej grupy i pogłębiła wewnętrzne podziały. Jedynym podstawowym budulcem tożsamości grupowej stał się kontekst ukraiński — „Rusinem jest ten, kto prócz wymienionych wyżej warunków nie uważa się za Ukraińca” (Michna, 2008, 74). Najważniejsze stanie się zatem samookreślenie wobec napierającego, silnie artykułowanego aspiracjami kulturowymi, mitologizacją i idealizacją przeszłości nacjonalizmu ukraińskiego, który nie znosi wewnątrzsystemowej opozycji. Zjawisko to występuje w obu omawianych regionach, choć jest znacznie pogłębione na Zakarpaciu ze względu na przynależność państwową.

Potencjału narodowego grupy nie ukazują dostępne dane demograficzne zawarte w ukraińskim spisie powszechnym z 2001r.² Podają one, że na ogólną liczbę 1,258 mln mieszkańców Zakarpacia składają się: Ukraińcy — 1.010,1 tys., co stanowi 80,5%, Węgrzy — 151,5 tys. — 12,1%, Rumuni — 32,1 tys. — 2,6%, Rosjanie — 31,0 tys. — 2,5%, Cyganie — 14,0 tys. — 1,1%, Słowacy — 5,6 tys. — 0,5%, Niemcy — 3,5 tys. — 0,3%, Czesi, Polacy, Żydzi, Białorusini, Ormianie, Azerowie i inni — 0,4%. Ogółem 76 narodowości (z pominięciem wyodrębnienia grupy rusińskiej, której większość weszła w skład narodu ukraińskiego). Na tle innych obwodów Ukrainy obwód zakarpacki ma niewielką liczbę bezwzględną ludności i — z powodu małej powierzchni — nieco wyższą od prze-

² Dane ze spisu powszechnego 2001 r. to jedyne oficjalne statystyki uwzględniające liczbę obywateli ukraińskich deklarujących tożsamość rusińską. Szacunkowe dane podawane przez autorów rusińskich publikacji są częstokroć wysoko zawyżone. Walery Padiak, jeden z zakarpackich liderów etnicznych, liczbę Rusinów zamieszkujących współcześnie obwód zakarpacki szacuje na poziomie 800 do 850 tys. osób. Patrz: М. Руцпак, В. Падык, *Система хозяйствования в закапнатской области в 1991-2004 годах, экономический упадок, развал аграрного сектора, губительное природных ресурсов, крах социальной защиты населения, политика ассимиляции русин, нарушение прав коренного населения*, Ужгород 2004, s.47.

ciężkiej gęstość zaludnienia (98 osób na km²). Liczba Rusinów zadeklarowanych w spisie jako etnograficzna grupa narodu ukraińskiego stanowiła niewiele ponad 10 tys. osób. Ukraina jest jedynym krajem w Europie, gdzie Rusini nie posiadają autonomicznego statusu prawnego i są uznawani za część narodu ukraińskiego. Według danych liderów i towarzystw rusińskich, np. Towarzystwa im. Aleksandra Duchnowicza, liczebność zbiorowości sięga około 900 tys. Podstawową cechą charakterystyczną dla regionu zakarpackiego jako pogranicznego jest dominująca rola większościowej grupy ukraińskiej i całkowity brak partnerskich stosunków z grupami mniejszościowymi. Dominacja zaznacza się na wszystkich płaszczyznach sfery publicznej: samorządowej, prawnej, ekonomicznej, oświatowej czy kulturalnej. Czechosłowackie statystyki z roku 1991 wskazują, że na ogólną liczbę 5 274 335 obywateli Słowacji odnotowano 17 197 osób narodowości rusińskiej skupionych nierównomiernie, głównie w północnowschodniej części republiki słowackiej w kraju preszowskim, w okresach Świdnik, Humenné, Stará Ľubovňa, Bardejów i Preszów. Rejon ten skupiał 87,4 % obywateli rusińskiej i 62,7% obywateli ukraińskiej narodowości na Słowacji. Według danych z 1991 r. ponad połowa tej ludności (51,25%) skoncentrowana jest w najmniej licznych gminach liczących do 1 tys. mieszkańców. W 2001 r. ta tendencja utrzymała się na poziomie 42,3%, co oznacza m.in. wzrost rusińskiej migracji z terenów wiejskich. Migracja Rusinów odbywa się głównie ze wsi do głównych miast regionu Preszowa i Koszyc lub w południowe rejony kraju i samej Bratysławy (Bezák, 2002, 327-344). Liczba Rusinów w 2001 r. sięgnęła 24 201 osób (wzrost z 0,3 do 0,4%), a największe skupiska rusińskie w odnotowano w gminach Nagov 82,6% i Pritul’any 82,1%. Spis powszechny przeprowadzony na Słowacji w 2011 r. wykazał kolejny wzrost liczby obywateli narodowości rusińskiej do liczby 33 482 osób (0,6%), co uplasowało grupę jako trzecią największą mniejszość narodową na Słowacji po mniejszości węgierskiej i romskiej. Przywiązanie do rusińskiego etnolektu wykazywało odpowiednio 54 907 obywateli słowackich w 2001 r. i 55 469 osób w 2011 r.

Niezależnie od narodowych argumentów niepodważalnym faktem pozostaje teza o tym, że Rusini zarówno na Preszowszczyźnie, jak i na Zakarpaciu jako grupa są społecznością pogranicza o cechach społeczności lokalnej, w rozumieniu Mariana Kempego, który określa ją „w kategoriach zbiorowej tożsamości pewnej grupy osób zajmujących określone miejsce, pozostających w regularnych wzajemnych interakcjach, a w konsekwencji będących pospół «udziałowcami» kulturowych zasobów, wśród których zasadni-

cze są pełniące funkcję zasobów interpretacyjnych struktury znaczeniowe. Równocześnie takie rozumienie wspólnoty oznaczało traktowanie związku kilku wymiarów — miejsca (terytorium), struktur tożsamości, sieci stosunków społecznych oraz wzorów kultury jako nierozdzielnej całości” (Kempny, 2006, 552). Rusini Preszowszczyzny i Zakarpacia posiadają nadal cechy tradycyjnej społeczności lokalnej. Po 1945 r. nie podlegali oni polityce przymusowych przesiedleń okresu komunizmu i choć struktury społeczne zostały naruszone poprzez procesy nacjonalizacji, kolektywizacji i przymusowej ukrajinizacji, społeczność ta zachowała spójność tradycji i ciągłość w konstrukcji stosunków społecznych i dotychczasowych narodowych interakcji. Lokalność ujawnia się tu w specyficznej sytuacji pogranicza słowacko-ukraińskiego. Należy pamiętać zatem, że pogranicze jest uwarunkowane sytuacyjnie, uzależnione od miejsca, niezależnie od tego czy uznawać jego terytorializm w kontekście geograficznym czy jedynie kulturowym, interakcyjnym, natomiast lokalność pozostanie terminem o zdecydowanie szerszym desygnacie (Lis, 2008, 163-165). Na Preszowszczyźnie, jak i na Zakarpaciu dynamiczne zewnętrzne procesy zmian politycznych, przekreślają powszechne przeświadczenia, że same państwa, jak i ich granice istnieją w wyobrażeniach jako niezmiennie i odwieczne. Poczynając od XI w., regiony te wchodziły w skład Królestwa Węgierskiego, od 1526 r. imperium habsburskiego. Południowa część ziem zakarpaccyckich ulegała tureckim najazdom, a wschodnia w pewnym okresie podlegała Księstwu Siedmiogrodzkiemu. Trzon autochtonicznych ziem karpato-rusińskich do 1918 r. należał zatem do węgierskiej części dualistycznej monarchii habsburskiej, a po I wojnie światowej wchodził w skład Republiki Czechosłowackiej. W 1939 r. ziemie zostały ponownie zaanektowane przez Węgry, a po 1945 r. przekazane władzom radzieckim i włączone do ZSRR. Najważniejszym zagrożeniem byłoby zatem — jak czytamy u Grzegorza Babińskiego — „przekonanie, że granice polityczne powinny się pokrywać z granicami etnicznymi i kulturowymi (...). Dopóki takie myślenie nie odejdzie do lamusa polityki, etniczność i granice etniczne będą źródłem ostrych i niebezpiecznych napięć” (Babiński, 1997, 24-25). Tożsamość narodowa na Zakarpaciu i Preszowszczyźnie to tożsamość wieloraka, wytyczona przez granice symboliczne, płynne kreowane dynamicznie poprzez migracje, interakcje etniczne, samookreślenie jednostki. To codzienne zobowiązanie, jak określiłby to zjawisko Zygmunt Bauman (Bauman, 1993, 7-31). Świat ten zatem powinniśmy postrzegać w kategorii pogranicza, zarówno w sensie ekologicznym, jak i symbolicznym. W ujęciu ekologii to przestrzeń przenikania się kultur, miejsce

zintensyfikowanych procesów interakcji etnicznych (Grzegorz Babiński), w wymiarze symbolu ojczyzna dla odmiennych systemów ideologicznych, religijnych, podgrup instytucjonalnych i lokalnych. Kategoria pogranicza, jak chce Andrzej Sadowski, określa wspólnie nowy typ człowieka z właściwą mu świadomością jednostkową i zbiorową, jednostkę funkcjonującą w obrębie dwóch lub więcej kultur (Sadowski, 1992, s. 5-7)³.

W kontekście ponadregionalnie konstruowanej idei rusinizmu definicję tą należy jednak rozszerzyć i przyjąć za Adrianem Lisem wskazanie na nowe formy kontaktu z Innością, na doświadczenie „sytuacji pogranicza” uniezależnione od aspektu bezpośredniego wpływu przestrzeni na kontakt między przedstawicielami różnych grup. Zatem „o pograniczu będzie mowa wszędzie tam, gdzie dojdzie do kontaktu między przedstawicielami przynajmniej dwóch grup etnicznych i kontakt będzie miał charakter nieefemeryczny. Przy czym słowo «tam» nie oznacza jedynie miejsca w sensie fizycznym (a przynajmniej nie tylko w tym sensie), a znów (...) jest raczej swoistą «płaszczyzną» nawiązywania kontaktu tak ze «swoimi» jak i z Innością” (Lis, 2008, 171). «Tam» oznaczać będzie również wirtualną rusińską przestrzeń w Internecie: elektroniczne media (programy radiowe nadawane w języku rusińskim lub lemkowski, fora internetowe, portale organizacji rusińskich z całego świata), różnorodne wirtualne miejsca wymiany doświadczeń i propagowania lokalnego rusińskiego folkloru, kultury duchowej, słowa. Owo «Tam» to również miejsce nowej przestrzeni symbolicznej interakcji między przedstawicielami samej grupy. Dzięki rozwojowi technologicznemu skutecznie zintensyfikowano samo kreowanie idei ponadregionalnej jedności narodowej/wspólnotowej. W sytuacji rozproszenia grupy to „rodzaj kulturowej korekty uwypuklającej ciągłość i trwanie pewnych elementów życia społecznego” (Kempny, 2006, 150). Liderzy ruchu, podkreślając kulturową i narodową jedność rusińskich społeczności z wszystkich regionów, wpisują «rusińskie pogranicze» w definicję neopogranicza, zaproponowaną przez Adriana Lisa. Według badacza powinny zostać spełnione w niej poniższe warunki: „ewentualnie na nim (pograniczu — przyp. autorki) istniejące granice polityczne będą odgrywały niewielką rolę w funkcjonowaniu takiego pogranicza, rola fizycznie istniejącego terytorium nie będzie dominująca, jeśli chodzi o możliwość nawiązania i utrzymania kontaktów z Innością, będą istnieć inne wa-

³ Badacz podaje kompleksową definicję pogranicza w trzech aspektach: przestrzennym, społeczno-kulturowym i osobowościowo-kulturowym. Ów nowy człowiek i jego kultura należy do ostatniej z wymienionych kategorii.

runki do względnie łatwego nawiązywania i utrzymywania kontaktów między przedstawicielami odmiennych grup etnicznych, a co za tym idzie, do występowania przenikania się kultur (innymi słowy — będzie ono bardziej przejściowe niż stykowe), relacje międzykulturowe będą miały wyraźny charakter horyzontalny (nie tylko na poziomie deklaracji, ale przede wszystkim podejmowanych działań), identyfikacja etniczna nie będzie czynnikiem różnicującym, a dane pogranicze będzie można uznać za aktywny podmiot inicjujący przynajmniej część zmian zachodzących w jego obrębie, nie zaś jedynie za akceptor decyzji powziętych na wyższych szczeblach władzy” (Lis, 2008, 173).

W lokalnym wymiarze Zakarpacia i Preszowszczyzny strategia rozwoju grupy opiera się niezmiennie na procesie instytucjonalizacji opartej o oddolne społeczne działania. Tzw. rusińskie odrodzenie po 1990 r. w obu regionach wykreowali miejscowi aktywiści przy decydującym wsparciu przedstawicieli rusińskiej amerykańskiej diaspory, tworząc regionalne rusińskie organizacje, podejmujące kroki w kierunku uznania odrębnego statusu jako mniejszości narodowej, kodyfikacji i oficjalizacji etnolektu, podniesienia prestiżu grupowego, nauki języka i wykreowania systemu struktur państwowych mających na celu ochronę kultury rusińskiej. Zdecydowanie największe sukcesy odnieśli na tym polu przedstawiciele społeczności rusińskiej ze słowackiej Preszowszczyzny.

Dwie ścierające się koncepcje: kulturowa i polityczna, odpowiadające za dwubiegunowy podział ruchu rusińskiego najwidoczniej uwypukliły się w rejonie Zakarpacia. W sytuacji nieuznania grupy za odrębną mniejszość narodową od autorytarnego dominium od momentu rozpadu ZSRR do dnia współczesnego podnoszony jest argument prawa narodów do samostanowienia i autonomii terytorialnej, przy jednoczesnym dynamicznym rozwoju rusińskiego ruchu o charakterze kulturowym. To starcie odmiennych koncepcji strategii integracji wspólnotowej, odpowiadające dwóm schematom rozwoju narodowego. Robert Potocki wskazuje, że „według klasycznego już schematu wszystkie narody przechodzą przez trzy etapy rozwoju: 1) masę etnograficzną, 2) fazę autonomii politycznej, 3) etap «samorządu». Na zachodzie Europy postępująca unifikacja językowa w ramach struktur państwowych oraz rozwój kapitalizmu doprowadziły do wykształcenia narodu historycznego — *demosu*, definiowanego jako wspólnota obywatelsko-terytorialna. Natomiast w środkowej części kontynentu ukształtował się model odmienny — *ethnos*, który odwoływał się do genealogicznej wizji wspólnoty oraz redefinicji wcześniejszych tradycji „narodu politycznego”. Ta też koncepcja została przyjęta w Polsce, w Czechach i na Węgrzech.

Z kolei proces emancypacji narodowej w Europie Wschodniej po 1991 roku posiada jeszcze inną specyfikę. Przebudzenie narodowe przebiega tu bowiem równoległe z projektem tworzenia własnej państwowości” (Potocki, 2006, 170-171). Wydaje się, że powyższej kategoryzacji podlega również rusiński ruch na współczesnej Ukrainie, łącząc model środkowo- i wschodnioeuropejski. Ujawniła się tu część działaczy, którzy ulegli pokusie kreowania koncepcji państwowotwórczej. Idea rusinizmu na Zakarpaciu jest niezmiennie od 1990 r. odnoszona do mitu Rusi Podkarpackiej jako tworu politycznego, autonomicznego i samorządnego, stąd oskarżenia o rusiński separatyzm są lokalizowane jednoznacznie terytorialnie. To tu podejmowano szereg kroków o charakterze politycznym. 29 sierpnia 1990 r. Towarzystwo Rusinów Karpackich wydało w Użhorodzie „Deklarację w sprawie powrotu Obwodu Zakarpackiego do statusu republiki autonomicznej”. Powoływano się na ustalenia Konferencji Pokojowej w Paryżu i traktaty w Saint Germain z 1919 r. i Trianon z 1920 r., na mocy których uznano autonomię Rusi Podkarpackiej, wysunięto żądania przywrócenia dawnego stanu prawnego, analogicznie jak w przypadku Półwyspu Krymskiego, a dokument został przekazany prezydentom ZSRR, Ukraińskiej SRR, Czechosłowacji oraz Organizacji Narodów Zjednoczonych. Do referendum niepodległościowego z dnia 1 grudnia 1991 r. wprowadzono pytanie o utworzenie specjalnej strefy samorządowej (Michna, 2004, 114), a wyrażone społeczne poparcie dla tej idei uznano za podstawę do roszczeń terytorialnych. Dwukrotnie powoływano do życia autonomiczny polityczny twór — Republikę Ruś Podkarpacką (w 1993 r. i w 2008 r.) jako bezpośrednią sukcesorkę międzywojennej autonomii regionu w ramach państwowości czechosłowackiej. Zgodnie z ustaleniami traktatowymi z lat 1919-1920 i z ustawą konstytucyjną z 29 lutego 1920 r. Ruś Podkarpacka stanowiła autonomiczny region z odrębnym sejmem, mającym podejmować decyzje z zakresu języka, szkolnictwa, religii, spraw samorządu miejskiego i w innych, w sytuacji gdyby ustawodawstwo czechosłowackie przeniosło je na lokalny sejm. W 1993 r. na czele Rządu Tymczasowego dla Rusi Podkarpackiej stanął profesor Iwan Turianica. Zadeklarowano jednostronne unieważnienie układu Firlinger-Mołotow, konieczna zatem stała się renegocjacja granic. Celem było obok przeprowadzenia w rejonie Rusi Podkarpackiej wolnych wyborów z udziałem międzynarodowych obserwatorów i poinformowanie społeczności międzynarodowej o sytuacji Rusinów na Ukrainie. Po 2000 r. podziały uległy pogłębieniu. Pod przewodnictwem Sejmu Podkarpackich Rusinów kierowanego przez o. Dymitra Sidora i z udziałem działaczy Ludowej Rady Rusinów Za-

karpacia zwołano w Mukaczewie I Europejski Kongres Rusinów, na którym powtórzono większość stawianych wcześniej Ukrainie zarzutów i zapowiedziano zwrócenie się o pomoc do Unii Europejskiej, Republiki Czeskiej i Federacji Rosyjskiej. 25 października 2008 roku na II Europejskim Kongresie Rusinów ponownie powołano do życia Republikę Ruś Podkarpacką. Analogicznie wystosowano ultimatum do Rady Zakarpackiej z żądaniem ogłoszenia autonomii Zakarpacia mającej wejść w życie od dnia 1 grudnia 2008 r., w przypadku odmowy lub braku odpowiedzi, grożąc samodzielnym ogłoszeniem autonomii. Proces ojca D. Sidora zakończył się 19 marca 2012 r. wyrokiem skazującym za „naruszenie integralności terytorialnej Ukrainy” na trzy lata więzienia w zawieszeniu na dwa lata⁴. Intensyfikacja działań politycznych jest konsekwencją postawy strony ukraińskiej, negocjowania rusińskiego prawa do samookreślenia przez inteligencję i przedstawicieli władzy państwowej. Przykładem może być krytyka sztandarowej pracy Paula R. Magocsiego pt. „Kształtowanie się tożsamości narodowej: Ruś Podkarpacka, 1848-1948” zawarta w artykule Iwana Łysiaka-Rudnyckiego pt. „Ukraina Karpacka: naród w poszukiwaniu swojej tożsamości” (Łysiak-Rudnycki, 2012, 341-364). Wpływa na to konstruowany przez Ukraińców model autoidentyfikacji narodowej oparty o poczucie wspólnoty terytorialno-państwowej. To, jak pisze Robert Potocki, kreacja „docelowego modelu narodu: wspólnoty etnokulturowej, która skazuje na marginalizację wszystkich nie-Ukraińców oraz osoby indyferentne narodowo, czy też definiowanego jako społeczność polityczno-terytorialna, obejmująca zasięgiem wszystkich obywateli Ukrainy — co z kolei prowadzi do zanegowania praw mniejszości etnicznych”(Potocki, 2006, 179). W obu przypadkach ukraińska autoidentyfikacja powinna objąć ogół „ukraińskiej” wspólnoty terytorialnej.

Liderzy współczesnego ruchu narodowościowego, członkowie Światowej Rady Rusinów działają na rzecz ochrony praw mniejszościowych, jednak brak komunikacji, synchronizacji działań, ale i wpływ czynników zewnętrznych doprowadził do zróżnicowania poziomu rozwoju narodowej grupy. Głównymi kierunkami rozwoju mają stać się: standaryzacja języka rusińskiego, jego oficjalizacja i rozwój edukacji w języku i kulturze rusińskiej. Na Preszowszczyźnie uzyskanie statusu prawnego mniejszości narodowej umożliwiło partycypowanie w środkach publicznych, w konsekwencji szersze finansowanie działań

⁴ Wywiad z ojcem Dymitrem Sidorem: Ю. Бабий, *Эксклюзивное интервью с главным русином Закарпаття Д. Сидором*, <http://ua-reporter.com/novosti/115603> (dostęp: 10.04.2012 r.)

kulturalnych propagujących rusiński folklor i kulturę, rozbudowanie systemu nauczania języka rusińskiego, powołanie szeregu rusińskich organizacji i państwowych instytucji, jak muzeum kultury rusińskiej w Preszowie czy Instytut Języka Rusińskiego i Kultury Rusińskiej na Uniwersytecie w Preszowie. Na Zakarpaciu działalność rusińskich organizacji jest finansowana głównie ze środków płynących od przedstawicieli rusińskiej diaspory. Organizowane są festiwale i spotkania folklorystyczne, podejmowane są działania na rzecz młodzieży, takie jak prowadzenie zespołów ludowych, projektów edukacyjnych. Najbardziej znanym przejawem tych ostatnich jest system rusińskich szkółek niedzielnych. W ostatnich latach zmianie uległo podejście władz samorządowych, które niezależnie od politycznego centrum coraz wyraźniej wykazywały poparcie dla postulatów rusińskich. Do tych działań zaliczyć należy niewielkie środki finansowe w nakładach na rozwój działań kulturalnych, ale i kroki o znaczeniu symbolicznym: uznanie narodowości rusińskiej w 2007 r., przyjęcie hymnu Podkarpackich Rusinów i flagi rusińskiej jako symboli obwodu zakarpackiego. Niewątpliwym sukcesem jest uznanie języka rusińskiego za język regionalny w ustawie „O podstawach państwowej polityki językowej” przyjętej przez Najwyższą Radę Ukrainy w 2012 r. Rusini w proponowanych rozwiązaniach prawnych upatrują swoją szansę na podniesienie prestiżu mowy przodków, kodyfikację języka i jego realną oficjalizację.

Subiektywne opinie mieszkańców Zakarpacia i Preszowszczyzny określają wizerunek współczesnego Rusina i składają się na wspólnotową matrycę wyborów tożsamościowych dokonywanych przez członków tej mniejszości. Badania terenowe pozwalają wyraźnie wyodrębnić cechy współczesnego narodowego wizerunku Rusina, który będzie podkreślał narodową odrębność od Ukraińców, nie używając przy tym argumentów separatystycznych. Procesy centralizacji rusińskiej tożsamości, pobudzania integracyjnych sił dośrodkowych przeczą zatem współczesnym teoriom o obniżeniu znaczenia narodu jako formy podstawowej przynależności. Pogranicze ukraińsko-słowackie jest przestrzenią interakcji kultur etnicznych — wynikiem skomplikowanych ukształtowanych historycznie i kulturowo form kontaktów międzygrupowych, w końcu odmiennych mentalności i światów językowych, ich przeciwstawieniem, ale i współdziałaniem, wymianą, spotkaniem i przeżyciem wielokulturowości. Rusiński model tożsamości wyznaczają kryteria kulturowe jak wyznaczenie w obrządku wschodnim i znajomość miejscowego etnolektu. Podnoszenie jego statusu do rangi języka wzbudza jednak duże kontrowersje. Posiada to istotne znaczenie szcze-

gólnie w kontekście nikłej znajomości alfabetu i proponowanych skodyfikowanych form literackich, a co za tym idzie niewielkiego poparcia dla wprowadzenia powszechnego nauczania w języku rusińskim. Perspektywa czasowa przyjmowana przez członków grupy podczas indywidualnych narracji również różni się od tej kreowanej jako wspólnotowa i propagowanej w formie etnohistorii. Częstokroć zawężana jest do autobiografii, do biografii najbliższych członków rodziny, sięgających najdalej do czasów początków regionalnego komunizmu w 1945 r. Odniesienia do mitycznej Rusi Podkarpackiej i do okresu okupacji węgierskiej były stosunkowo rzadkie, a kwestia genezy wspólnoty, pochodzenia od plemienia Białych Chorwatów pozostaje powszechnie poza sferą zainteresowania. Liderzy dążą do ewolucji lokalnych postaw, zdając sobie sprawę z roli, jaką spełnia mit genetyczny we współczesnych nacjonalizmach. Podobnie, jak w ponowoczesnej ukraińskiej debacie dotyczącej problematyki etnogenezy, ma on istotne znaczenie, gdyż jest związany z procesem kształtowania własnej podmiotowości historycznej i państwowocentrycznej (Potocki, 2006, 178). Regionalizm nabiera kontekstu globalnego w konstrukcji ideowej czwartego narodu wschodniosłowiańskiego, burzącego współczesny znany nam obraz mapy narodów w tej części Europy. Idea podnoszona przez liderów etnicznych nie ma jednak w pełni bezpośredniego przełożenia na realność regionu.

Bibliografia:

- Babiński, Grzegorz; 1997, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie etniczne, tożsamość*, Kraków: Wydawnictwo Nomos
- Bauman, Zygmunt; 1993, *Ponowoczesne wzory osobowe*, w: *Studia Socjologiczne*, 2 (129)
- Bezák, A.; 2002, *Interregionalne migrácie na Slovensku v rokoch 1981-1998*, w: *Sociológia*, 34, č. 4
- Kempny, Marian; 2006, *Lokalność dziś — co można i co warto badać?* w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: tradycja i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN
- Kempny, Marian; 2006, *Tradycje lokalne jako podstawa kapitału społecznego*, w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: tradycja i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN
- Lis, Adrian; 2008, *Lokalność i pogranicze. Refleksje na XXI wiek*, w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: ku nowym formom lokalnego życia*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

- Łysiak-Rudnycki, Iwan; 2012, Ukraina Karpacka: naród w poszukiwaniu swojej tożsamości, w: I. Łysiak-Rudnycki, Między historią a polityką, Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego.
- Michna, Ewa; 2004, Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce, Polska Akademia Umiejętności, Kraków: Polska Akademia Umiejętności
- Michna, Ewa; 2008, Pomiedzy tradycją a współczesnością. Ewolucja konstruktów tożsamościowych karpatorusińskich liderów etnicznych, w: M. Kempny, G. Woroniecka, P. Załęcki (red.), Tożsamość i przynależność. O współczesnych przemianach identyfikacji kulturowych w Polsce i w Europie, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
- Potocki, Robert; 2006, Dylematy ruchu narodowego na postsowieckiej Ukrainie, w: S. Stępień (red.), Ideologie, doktryny i ruchy narodowe. Wybrane problemy, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
- Sadowski, Andrzej; 1992, Pogranicze. Studia Społeczne. Zarys problematyki, w: Pogranicze, Studia Społeczne, Tom I, Białystok
- Smith, Anthony D.; 2007, Nacjonalizm, Warszawa: Wydawnictwo Sic!